

В Юнацькій Школі

(Спомини М. А.)

1. Після трагедії УГА.

Вночі з 26 на 27 квітня 1920 р. в с. Глубічку між Житомиром і Бердичевом, скінчив своє існування, зложивши зброю польським військам, 3 курінь I полку I бригади УСС.¹⁾

Ранком після ревізії завели нас Поляки до городу, окруженого парканом, де простояли до ночі. На ніч запровадили нас за місто, до галі, де колись стояли російські літаки. Тут був провізоричний табор для полонених Галичан і большевиків.

До цієї галі приводили щодня нові відділи полонених. Наших старшин відлучили від нас й примістили їх десь у місті. Полонених брали до всяких робіт.

Одного дня прибули до нас бувші старшини з куріня (пор. Іваницький, пор. Галушка й інші). На шапках мали вже жовто-блакитні відзнаки. Вони повідомили нас, що стараються за прийняття нас до Армії УНР. Після короткої гутірки вони відійшли до міста. За якийсь час прибув польський старшина і виділив зпоміж полонених усіх Галичан. Нас відпровадили на станцію, де ждали на нас наші старшини. Ми сіли до вагонів і відїхали до Житомира.

На станції в Житомирі повівав білий прапор з червоним написом: „Хай живе вільна Україна“. На станції залишила нас польська сторожа й провід над нами переняли наші старшини. Під їхнім проводом удалися ми до будинку гімназії при Пушкінській вулиці, де уладжено збірну станцію Галичан. Сюди прибули деякі Галичани з Києва, які донесли нам про долю тих, що були в Коші ЧУГА. в Києві.

Старшини вислали делегацію до начального командування військ УНР. і в звязку з тим агітували серед стрільців за вступленням в ряди Армії УНР. Одначе стрільці-селяне рвалися домів; не чекаючи на перепустки від польської військової влади, що зволікала з їх видачею, щоденно відходив гурт стрільців-селян пішки до Галичини. Дуже незначне число стрільців (між ними і я) пішли за голосом старшин, заявляючи охоту вступити на службу до Армії УНР.

В половині травня прибули польські старшини до нашої станції. Зробили збірку бажаючих вступити до Армії УНР. і заявили, що хто не хоче, цей відїде домів. Після того ми відійшли під проводом наших старшин на двірць, щоби відїхати до уенерівської частини до Бердичева. Ті, що не заявили своїй охоті вступити до уенерівської армії, залишилися в Житомирі під опікою польської військової влади. Чи скоро дісталися до Галичини, не знаю.

В Бердичеві в казармах на Лисій горі формувалася в той час 6 запасна бригада Армії УНР. Там і зголосився наш відділ. Прибувших галицьких старшин приділено до сформованої старшинської сотні, а із стрільців і підстаршин сформовано сотню, доповнену свіжими тамошніми добровольцями. Ми вже застали кілька сотень сформованих із Придніпрянців, що були

після листопадової трагедії 1919 р. інтернованими в Польщі. Було це військо вже вимуштроване та добре умундуроване; на російський лад роблено що вечора „провірку“, після якої відспівувано „Отче наш“ та „Ще не вмерла“. Одна з тих сотень містилася в казармі в нашім сусідстві; в цій сотні бунчужний учив вечорами співати народніх пісень.

Інакше представлялася сотня, в яку попали Галичани. Бунчужним призначено сюди Галичанина, що будучи в польськїм полоні замішався між Наддніпрянців, і в цей спосіб відїстався з-за дротів. Добровольці з Волині і Київщини були збираниною, під національним оглядом не дуже відомою. Після сотенної провірки затягнули „Отче наш, іже всі на небесах“, одначе „Ще не вмерла“ не втяли. Треба було піддавати їм слова гимну; щойно за словами неспівучих Галичан підтягали вони „Ще не вмерла“.

В 6-й зап. бригаді побув я не більше тижня. Після того, коли вибрано стрільців з відповідними кваліфікаціями до юнацької школи, я теж зголосився туди. Дня 24 травня прибув наш відділ юнаків-новиків з 6 зап. бригади до станиці „Камянецької Пішої Юнацької Школи“ у Винниці в забудованнях Мурів.

Юнацька школа була тоді щойно в стадії формування. Начальником школи був полковник О. Пучківський, його помічником (директором наук) підполковник Лорченко, старий педагог, здається директор гімназії із Сквири (про Сквиру й організування там українського руху він дуже часто натякав). Школа складалася з одної пішої сотні та кулеметної чети. Нашим відділом доповнено кулеметну чету й утворено кулеметну сотню та сформовано другу пішу сотню. Пізніше з нового напливу юнаків сформовано третю пішу та кінну й гарматну сотні.

Мене приділено до кулеметної сотні. Командантом її був сотник Ліханський, молодшим старшиною був хор. Созонтів; пізніше в Камянці приділено ще пор. Луцького. Всі вони були — на мою думку — свідомими Українцями. Із молодших старшин, що були в інших сотнях, тішився симпатією юнаків молодий Кубанець хор. Погиба; коли ми прибули з Бердичева, він одинокий зі старшин ввійшов у наш гурт і розпитував, звідкіля ми; довідавшись, що в нашім відділі багато Галичан, заявив хор. Погиба, що він з далекої Кубані, висловлюючи бажання, щоби усі Українці від Карпат по Кубань зєдинилися для виборення своєї державности. Серед юнаків-Наддніпрянців був елемент ріжний: були Українці свідомі, були й новоспечені. Свідомі Українці ставилися до Галичан прихильно, менше свідомі займали або неясне становище або витворювали свої погляди щодо нас на основі інформацій польонофільського „Українського Слова“, яке виходило в Житомирі.

Поза військовим та фізичним вишколенням, що відбувалося все перед полуднем, були пополудні виклади з обсягу військового знання та українознавства. Не відбулося тих викладів у Винниці багато з причини нашої евакуації після прорвання Буденним польського фронту в перших днях червня. Лекції із внутрішньої та полевої служби, подавані молодшими старшинами, обмежувалися до читання

¹⁾ Гл. „ЛЧК.“ 1930, кн. V, стор. 9-10 „Із стрілецьких споминів“; в цім нарисі, писанім в часі „побуту на чужині, де не було у мене записок, вкралися похибки в датах, які ось тут спростовую: замість „з 10 на 11 квітня“ має бути: „з 13 на 14 квітня“, зам.: „22, 23, 24“ має бути: „24, 25, 26“ (роз. квітня).

статутів. З педагогічним хистом викладав телефонне діло старий підполковник Лорченко. Він все захоплювався юнаків до ширшої праці та використання кожної хвилини. З викладів українознавства дуже захоплювали юнаків лекції з історії українського письменства В. Чехівського, б. прем'єра в першому кабінеті міністрів Директорії УНР.

Коло 10 червня ми покинули Винницю. Юнацька Школа відмашерувала в напрямі Кам'янця; незначну кількість юнаків приділено до вартування при вагонах з майном Школи, що після від'їзду з Винниці останилися на якийсь час на станції Гречани біля Проскурова. Тому, що мої чоботи ще з Галицької Армії не надавалися вже до маршу, приділено мене теж до тих „маркирантів“, що їхали поїздом. З нами був також підполк. Лорченко. Він зібрав раз в Гречанах юнаків та говорив дещо на тему наших завдань; притім висловив він свою радість з приводу того, що серед юнаків є Галичани, „у яких національна справа стоїть дуже високо.“

З кінцем червня прибули ми до Кам'янця; майже рівночасно примашерувала Юнацька Школа. Юнаки, що були в цій марші, оповідали про переполюх сільського населення перед союзним військом, яке чинило різні пакости. В Кам'янці задержалися ми на короткий час; червоні вже зближалися. Польська армія опустила Кам'янець на два дні перед нами.

В той час довідалися ми про поїздку В. Винниченка з закордону на радянський бік; це викликало в декого з нас надію на примирення УНР з Радянщиною, бо союз УНР з Польщею був не тільки для Галичан, але й для свідоміших Наддніпрянців болючим.

Около 10 липня опустили ми Кам'янець й поїхали до галицької границі в напрямі на Жванець. По дорозі в часі відпочинку шкільний лікар, молодий Кубанець Теліга вигравав на бандурі думи Шевченка: „Встає хмара з-за лиману“ (Тарасова ніч) та „Літа орел, літа сизий“ (Гайдамаки).

Поминувши Жванець, зближалися ми до Збруча. Яких 500 кроків перед Збручем відпочинок. Я користаю з того і йду над Збруч; передімною галицьке село Окопи. Якраз до мосту над Збручем надїхала підвода з козаками й скорострілом. Чую слова козаків: „От ми вже в себе дома;“ — мабуть Галичани, думаю. Підходжу до них і довідуюсь від них, що вони дійсно Галичани; є в Херсонській дивізії, якої командантом є відомий з часів українсько-польських боїв у Львові полк. Долуд; самаж Херсонська дивізія майже самі Галичани з І. бригади У. С. С.

Посуваємося далі на захід; минаємо тихі галицькі села; ті самі селяни, що перед роком з плачем прощали Галицьку Армію, тепер байдужно глядять на нас. Польське військо вже опустило ці околиці, тільки дещо можна було стрінути переляканого польського вояка, що блукав відірвавшись в паніці від свого відділу. З Окопів через Бабинці, Звинячку, Мельницю, Шупарку, Залішки прибуваємо до с. Жежави; тут на поромі переправляємося через Дністер. Вночі приходимо до Городенки і негайно ладуємо своє майно до вагонів. Ще вночі виїжджаємо з Городенки; їдемо через Коломию, Станиславів, Ходорів, Стрий, Дрогобич, Самбір, Хирів, Перемишль, Ярослав, Ланцут, Ряшів до Ясла. В часі поїзду на станції не вільно було виходити на місто; на кожнім двірці була польська варта. Це так виглядало мов би то ми їхали за дроти й тому дехто з юнаків пробував утечи до Дієвої Армії.

В Яслі пробули ми менше більше тижень. Школа квартирувала в місті, кулеметнаж сотня біля станції в забудованнях тартаку. Під кінець нашого побуту в Яслі прибув сюди полковник (опісля генерал) Микола Шаповал і перебрав від полк. Пучківського провід над Школою.

Одну подію з нашого побуту в Яслі хочу подати. Майже перед самим від'їздом улаштувала кулеметна сотня у своїй станції вечірок, на якій в привності запрошених власників тартаку відспівано українські народні пісні. На другий день перед самим від'їздом вислано мене як знаючого польську мову до власника тартаку в справі належитості за квартиру. Власника я не застав, тільки його жінку. На моє здивування заговорила вона до мене по українськи, признаючись, що є по походженню Українкою, та що походить з Бучаччини. Говорила, що її зворушили наші пісні й просила, чи не моглиби ми її оставити якого українського співака з нотами. Видно, що наша пісня була для цієї заточенниці євшан-зіллям.

Виїзд з Ясла був по наказу Гол. Отамана, що хотів мати Юнацьку Школу в прифронтівій полосі. Через Сянік, Хирів, Самбір, Стрий, Ходорів прибули ми около 25 липня до Станиславова. В Хриплині біля Станиславова в вагонах була в той час ставка головного Отамана. Ще заки ми вигражались з вагонів для постою в Станиславові, зробив от. Петлюра в товаристві прем'єра В. Прокоповича перегляд поодиноких сотень Юнацької Школи.

Цей перегляд був досить дивний. Сотник Ліханський уставив кулеметну сотню біля вагонів і здав звіт от. Петлюрі. Цей прийняв звіт і проходжувався далі з Прокоповичем, а доходячи до Ліханського кидав якийсь запит відносно нашого вишколення.

В Станиславові помістилася Юнацька Школа в будинку тюрми на Діброві, відомої задля побуту в ній М. Січинського. Як помічника начальника школи приділено в перших днях нашого побуту на Діброві полковника Трутенка. Після вичищення вільних келій, від яких спершу віяло відразою, ми скоро привикли до цієї нашої станції. За часів української влади в Галичині стояв тут Кіш У. С. С., по яким залишилася таблиця на каплиці коша. В цій бувшій стрілецькій каплиці улаштовано бібліотеку й читальню. Тут також виголосив ген. М. Шаповал кілька викладів на тему українського державного будівництва. У своїх викладах підчеркнув Шаповал між іншим неможливість збудування української держави без співучасті Галичан, які є нацією скристалізованою в західно-європейським значінні та мають кадри національно свідомої інтелігенції. Тому — на його думку — хибною є політика того українського уряду, що зривається навіть хвилево Галичини. „Ми можемо — говорив ген. Шаповал — зректися на якийсь час Волині, Чернігівщини і це нам не перешкодить в будуванні української держави, але без Галичини ми української держави не збудуємо.“ Крім ген. Шаповала мав ще виклад на тему нашої політичної орієнтації міністер праці О. Безпалко. Проф. І. Феценко-Чопівський зreferував господарське становище України до Московщини.

З огляду на плянований відступ уенерівських військ на правий бік Дністра вислано в половині серпня Юнацьку Школу на Дністер під Галич для вартування, заки переправиться Дієва Армія через ріку. В часі нашого вартування переправлялася через Дністер біля Галича Київська Дивізія Ю. Тютюника.

Переправлялися смагляві, закалені в бою козаки, різно вбрані, тільки стріхаті із шпиками шапки були козацьким одностроєм. Глянеш на них і здається тобі, що бачиш колишніх Запоріжців; любуючись їхнім бадьорим виглядом забудеш на хвилину про сумну дійсність.

В Станиславові ми знову до вагонів. Ще перед виїздом довелось нам бачити командуючого Дієвою Армією ген. Омеляновича Павленка. Не зсідаючи з коня, велів юнакам стати кругом себе. Говорив галицьким виговором. По короткій бесіді просив юнаків заспівати пісню, яку найбільше люблять. Юнаки затягнули „Не пора,“ а опісля „Ми гайдамаки.“ Павленко усміхнувся та сказав після відспівання цих пісень, що він думав, що юнаки найбільше люблять „Ще не вмерла“.

Зі Станиславова відїхала Юнацька Школа до Надвірної. Деякі з юнаків Галичан, що мали знайомих в тих околицях, опустили школу. У мене було бажання, щоби ми як найскорше відступили до чехословацької границі; там мігби я дістатися до своїх Галичан. Хоч до мене відносилися товариші Наддніпрянці дуже ввічливо, то все таки душевно не чувся їй добре.

Тимчасом червону армію відкинено від Дністра й ми знов повернули до Станиславова. Після пово-

роту Юнацька Школа помістилася на якийсь час в будинку вселюдної школи при вул. Липовій, а на виклади ходили ми до будинку української гімназії при тійже вулиці. Згодом, коли почато шкільне навчання у станиславівських школах, перенеслися ми знову до своєї попередньої станиці на Діброві.

Майже двомісячний побут в Станиславові дав змогу продовжувати вишколення. Почалися знову виклади з військового знання та українознавства. Українознавство подавали нам учителі української гімназії, а саме Кисілевський — мову, Чайківський та Лепкий — літературу, а Рудницький географію України. Історію України викладав професор Камянецького університету В. Біднов. Серед військових лекторів були такі, що з трудом говорили по українськи.

З кінцем жовтня відїдав я свою рідню. Розвідавшись, що ще зможу далі вчитися в гімназії, рішився я звільнитися з Армії УНР. Тому після повороту з відпустки подався я до шкільного рапорту в цій справі; однак заки розглянено моє прохання, мусіли ми покидати Станиславів та їхати за Збруч. Про цей останній мій побут за Збручем згадав я вже в іншій місці.¹⁾

¹⁾ Л. Ч. К. 1930, ч. 12, стор. 7-8. „Останній відступ.“

Окремий Стрілецький Запорозьський Курінь

(Причинки до історії Українського Війська 1917-1920 рр.)

Написав Р. С.

Під натиском большевиків від півночі з боку м. Білгорода і від сходу та полудневого сходу з боку м. Чугуїва і Змієва евакуовано 1 січня 1919 року м. Харків. Харків саме в цей день знайшовся в смузі бойових ділань, а крім того можна було в звязку з наближенням большевиків сподіватися заворушень серед місцевих робітників, успосіблених дуже прихильно до большевиків. Нажаль в місті майже не було збройної сили — все було на фронті. В складі Харківської Місцевої Командатури евакуовано „Команданський курінь“, який в тім часі складався з 40-45 старшин і десятки козаків, бо щойно починав своє існування. Ще перед 1 січня евакуовано до м. Полтави всі повітові командатури Харківщини з міст вже опанованих большевиками.

Штаб Армії Лівобережного фронту знаходився під той час в м. Полтаві й туди напочатку виїхали всі установи з Харкова, щоб одержати остаточні розпорядження про своє майбутнє. Штаб розпорядився в той спосіб, що зарядив відсилку всіх установ до м. Винниці в розпорядження Військового Міністерства, а Команданський курінь Харківської Місцевої Командатури на внесок команданта полковника М. Попсуй-Шапки переіменував у „Окремий Стрілецький Запорозьський Курінь“ і визначив йому м. Лубні на місце постюю, давши тритижневий термін на сформування. Внесок полковника Попсуй-Шапки базувався на бажанні всієї старшини куріня, зокрема нового його команданта, який був раніше в складі запорозьського корпусу, тому й курінь став запорозьським.

Командант куріня був призначений і начальником залоги м. Лубень та йому підпорядковано Золотоношського і Хорольського „війських начальників“ — місцеві органи для обрахунку і поклику зобов'язаних військовою службою. Зроблено було це нате, щоб курінь мав звідки брати людей для доповнення. На організаційну працю і харчування людей одержав командант куріня згори двадцять тисяч карбованців від Армійського Інтенданства. Необхідно сказати, що сума та, навіть і в тім часі, була аж надто малою. Дня 5 січня курінь приїхав до м. Лубень і напочатку залишився у вагонах на станції, а дня 8 січня розташувався в місті, зайнявши призначений йому лубенським повітовим комісарем будинок духовної школи.

В Лубнях перебували в тім часі: кадри 36 піхотного полку, команданська кінна сотня так звана „Тимківська“ (від с. Тимки), між іншим цілком збольшевичена і розгромлений в часі повстання проти гетьмана штаб 12 дивізії. Повітовим командантом був хорунжий Сузима, його помічником хорунжий Синельник. Як відомо, був це час, коли місцева адміністрація так військова, як і цивільна не мала звязку з центром, була дезорієнтована, заскочена бігом подій і тому ніякої активності, хочби й хотіла, не виявляла, а лише пасивно приглядалася щораз то глибшому збольшевичуванню деяких груп населення під впливом агітації большевицьких комісарів та цілковитій пасивності, байдужості решти. Так було в Лубнях, очевидно так було, коли й не гірше, в інших містах та населених пунктах, загрожених нестриманою навалою больше-